

УДК 821.161.2–311.6 Загребельний П.

Т. В. Літвинчук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проблема свободи князя і його родини в історичних романах П. Загребельного: соціокультурний контекст середньовічного міста

Літвинчук Т. В. Проблема свободи князя і його родини в історичних романах П. Загребельного: соціокультурний контекст середньовічного міста. Стаття присвячена проблемі авторської інтерпретації свободи князя і його родини в історичних романах П. Загребельного як способу репрезентації соціокультурного контексту середньовічного міста. Визначено своєрідність співіснування правителя і його найближчого родинного оточення в історичних романах автора з іншими категоріями суспільства, які утворюють триаду, – церковнослужителі, бояри і дружина, люди праці, – крізь призму розв'язання проблеми існування свободи. У цьому ж аспекті зосереджено увагу на проблемі існування внутрішньої свободи князя та принципів її кореляції із зовнішнім світом.

Ключові слова: середньовічне місто, князь, соціокультурний контекст, історичний роман, свобода, П. Загребельний.

Литвинчук Т. В. Проблема свободы князя и его семьи в исторических романах П. Загребельного: социокультурный контекст средневекового города. Статья посвящена проблеме авторской интерпретации свободы князя и его семьи в исторических романах П. Загребельного как способ репрезентации социокультурного контекста средневекового города. Определено своеобразие сосуществования правителя и его ближайшего родственного окружения в исторических романах автора с другими категориями общества, которые формируют триаду, – служители церкви, бояре и дружина, люди труда, – сквозь призму проблемы существования свободы. В этом же аспекте сосредоточено внимание на проблеме существования внутренней свободы князя и принципах ее корреляции с внешним миром.

Ключевые слова: средневековый город, князь, социокультурный контекст, исторический роман, свобода, П. Загребельный.

Litvynchuk T. V. The problem of liberty of the knyaz and his family in the historical novels by Pavlo Zahrebelnyi: the sociocultural context of a medieval city. The article is devoted to the problem of authorial interpretation of liberty of the knyaz and his family in the historical novels by Pavlo Zahrebelnyi as a means to represent the sociocultural context of a medieval city. The study of this issue is made in two integral directions: determining the influence of sociohistorical canon which is contemporary to the novelist on the author's conscience, his own perception of the sociocultural component of an Old Russian city etc., and tracing the means and degree of representation of medieval traditions in urbane society by Pavlo Zahrebelnyi. Based on Georges Dumezil's classification of Christian European society, the article ascertains the idiosyncrasies of coexistence of a governor and his closest family environment in the historical novels by Pavlo Zahrebelnyi with other social categories that form the triad of the society – clergy, court noblemen and prince's armed force, people of labour, – in the light of solving the problem of existence of liberty. In the same aspect the article focuses on a problem of existence of knyaz's internal liberty and principles of its correlation with the outer world.

Keywords: medievalcity, knyaz, sociocultural context, historical novel, liberty, P. Zagrebelny.

Однією із передумов досягнення історичного минулого, перепрочитання культурних надбань і визначення принципів тягlostі традиції для означення їх значимості в історико-літературному процесі ХХ–ХХІ століття є вивчення особливостей становлення і функціонування давньоруської образної й образно-символічної системи окремих елементів урбаністичного простору, його соціокультурної парадигми в сучасній українській літературі. Цікавим у цьому аспекті видається дослідження проблеми реалізації й авторської інтерпретації проблеми свободи князя та його найближчого родинного оточення в історичних романах П. Загребельного, який вказує на те, що обирає «шлях інший, тяжкий: полеміку з літописом, шлях переосмислення фактів і подій, часом канонізованих у працях істориків і письменників» [4:220].

Вивчення соціокультурного контексту середньовічного урбаністичного простору є однією зі складових сутності топосу міста, принципи

функціонування та способи інтерпретації якого представлені цілісними напрацюваннями вітчизняних і зарубіжних дослідників (В. Назарець, І. Вихор, Ф. Штейнбук, В. Прокоф'єва та інші). Визначення ключових рис міста, які вирізняють його від схожих, але не тотожних суспільних утворень, форм існування його соціальних відносин представлені працями урбаністів (Дж. Джекобс, Я. Верменич та інші), філософів і культурологів (М. Карповець, Г. Фесенко, В. Горський та інші), літературознавців (А. Степанова, В. Фоменко, О. Кискін та інші). Творчість П. Загребельного та окремі її аспекти ставали предметом вивчення Н. Санакоєвої, В. Сікорської та інших.

Метою статті є вивчення принципів авторської інтерпретації свободи правителя та його найближчого родинного оточення в історичних романах П. Загребельного як способу репрезентації соціокультурного контексту середньовічного міста.

Апелюючи до принципів функціонування структурно-семантичної парадигми соціуму доби Середньовіччя у визначенні його елементів, беремо за основу класичну для західноєвропейського

суспільства схему, запропоновану Жоржем Дюмізелем, який, відповідно до основних соціальних функцій (релігійно-жрецької, військової й господарської), виокремлює три групи християнського соціуму, які є взаємозумовленими, взаємодоповнюючими складовими для повноцінного існування суспільства, що підпорядковуються владі держави: ораторес (люди молитви, церковнослужителі), беллаторес (рицарі, люди війни) і лабораторес (люди праці) [12:44–45]. Накладаючи модель західноєвропейського соціуму на давньоруську традицію, Н. Яковенко вказує на існування відмінностей між традиційними західноєвропейськими тенденціями та давньоруськими традиціями: церковнослужителі підпорядковувались церковній ієрархії, не протиставляючись при цьому (на відміну від західних канонів) світським особам; категорію «люди війни» формували спершу воїни князівської дружини, згодом – бояри; до «людей роботи» належали ремісники, купці й селяни [12:32–53].

Враховуючи стратифікацію давньоруського соціуму в проекції на міський простір, виокремлюємо такі ключові елементи його структурно-семантичної організації, представлені у творчості П. Загребельного:

- князь (правитель), влада якого визначалася сімейним правом і не передбачала самовластя, та його найближче родинне оточення;

- церковнослужителі та ченці, поширення значення й ролі яких мало безпосередній зв'язок з політичною ситуацією в державі;

- дружина/ бояри (князівські воїни, воєводи) – наближені до князя особи, які мали змогу обіймати посади «княжої адміністрації», отримавши такі привілеї внаслідок тривалої відданої служби правителю й формуванню права отримувати їх у спадок;

- простолюд (залежні від князів і бояр ремісники), представники вільного ремесла й купці, які формували загальні збори міської маси вільних мешканців міста – віче, а також селяни з різним рівнем залежності від волі князя тощо.

Ведучи мову про соціокультурну складову середньовічного міського простору Київської Русі, не викликає сумнівів теза щодо найбільш повного представлення книжниками постаті правителя, який, переважно, є чи не єдиним героєм давньоруських літописних зводів. Дослідники (П. Білоус, О. Сліпущко та інші [1; 10]) справедливо стверджують, що домінування образу правителя у києворуській книжності зумовлено конкретними причинами: література доби Середньовіччя творилася на замовлення князів, зважаючи на потребу відобразити їхню зовнішню та внутрішню політику в контексті загальноісторичного розвитку держави, що художньо представлено в історичних романах

П. Загребельного образами літописців – Дуліба, Сильки та Петра Бориславовича. Порівняно менше уваги давньоруські літописці приділяють членам княжої родини і його найближчому оточенню – знаті, боярам. Водночас решта міського населення майже не ставала предметом окремого зображення, за винятком випадкових обставин.

Дослідження соціокультурного контексту середньовічного міста, зокрема принципів відображення церковнослужителів, бояр і дружини, киян тощо, видається можливим через встановлення зв'язків і відношень їх рецепції в історичних романах автора князівською верхівкою і її найближчим родинним оточенням, що слугує авторською репрезентацією давньоруського суспільства як однієї зі складових принципів функціонування топосу середньовічного міста.

В історичних романах П. Загребельного, як і за традицією києворуської книжності, Київ співвідноситься з державою – місцем формування і збереження багатовікової історичної традиції, – часто ототожнюючись з нею (завоювати місто означає завоювати державу), зважаючи на тривалість зосередження у його межах політично-адміністративних, суспільно-економічних й культурно-освітніх зародків державності. Отож, основні вектори впливу цього міського простору на його соціокультурну складову та на соціум інших давньоруських міст визначатимуться функціонуванням Києва як центру Київської Русі.

У романах автора наскрізною є теза про двовимірність влади: оволодіння правителем міста і поступове входження князя у залежність від впливу самого урбаністичного простору (модифікація принципів князівського існування) внаслідок потреби зміцнення власних політично-економічних позицій на міжнародній арені та збереження першості, осібності в середині держави, остерігаючись самовластя. Реалізація образу князя, наприклад Володимира у романі «Диво», в такий спосіб є виразно відмінною від традиційного образу-емблеми, представленого києворуськими книжниками, який формувався відповідно до вимог середньовічного літературного етикету (байдужість до власної дружини і дітей, які не завжди знайомі між собою, а звідси – і обмеженість дій Рогніди, боротьба за право залишатись княгинею тощо), що репрезентується за рахунок відтворення певного набору зовнішніх рис і якостей, художніх деталей («...наштовхнувся на тверді очі, байдужі, як виступаючий з води камінь [...], вони жили власним світом, власними клопотами, втому, знанням, занепокоєністю» [2:164]).

У цьому ж аспекті прочитується деформація концепції «свій-чужий» у межах міського простору: стати своїм (князем, правителем) серед чужих, неналежних за родовим правом (першістю) території, насамперед столиці, та мешканців

самого міста, держави, і залишатись при цьому чужим для них. Так, будучи князем Київської Русі, Ярослав («Диво») знаходиться у центрі міського життя не лише номінально (князівські палати зосереджувались у дитинці, центральній частині міста), але й фактично: провадить політичне життя держави, приймає важливі рішення, залишаючись однак князем, приреченим до самотності, втрати власної свободи і неможливості діяти як пересічний містянин. Д. Ліхачов, досліджуючи киеворуську книжність, підкреслював, що давньоруський «герой поводить ся так, як йому належить поводитися, але належить не згідно законів його характеру, а закону поведінки того розряду героїв, до якого він належить. Не індивідуальність героя, а тільки розряд, до якого належить герой у феодальному суспільстві» [7:13].

Проте, на відміну від літописних зводів, в яких правитель відповідно до жанрової своєрідності твору зображується у непересічних обставинах з властивими йому розважливостю, мужністю й героїчними рисами, П. Загребельний інтерпретує князя як багатогранну у своїй суті особу, в якій вимушені співіснувати політичне і загальнолюдське, включаючи домінування державницьких інтересів над власними (позірність власної свободи), загальнолюдськими (модифікована ієрархія пріоритетів, яка відповідає історичній дійсності), що репрезентує князя як «суперечливе породження доби» [11:89]. При цьому відчувається взаємозв'язок з укладом середньовічного міського життя й визначається комплекс рис, під впливом яких князь вирізняється з-поміж інших категорій: турбота про розбудову міста й держави, розвиток книжництва і налагодження міжнародних зв'язків, поширення нової релігії, започаткованої його батьком, Володимиром, й потрібної самому Ярославу у політичних діях («...князь Володимир, а за ним і Ярослав охоче прийняли цього бога не для упокорення ромеям, а тільки тому, що [...] відкрив навстіж двері до цілого світу [...]. Іноді страшно ставало Ярославові, як думав він про знищення й плюндрування душ свого народу» [2:545]).

Відходячи від давньоруських канонів, автор підкреслює, що окремі вектори політики Ярослава мали як цілком закономірний, прогнозований характер (створення Софії для повноцінного суперництва з Візантією – зробити Київ «суперником» Константинополя [2:506]), так і певною мірою випадковий, підпорядкований загальнолюдським почуттям, як-от зведення Шуйського жіночого монастиря («Ще одна витівка баламутної Шуйці. Хай буде. Перша жіноча обитель на Русі. Під княжою рукою. Хай» [2:455]).

Утім П. Загребельний розкриває й інший бік князівського існування – приватне життя, зокрема, зображаючи дитячі роки князя, які заповнюють

лакуни офіційних джерел, пунктиром вказуючи на першопричини та передумови формування світогляду майбутнього правителя («Ще не почувся князем, був просто дитиною, немичною і зболеною, найнешаснішою в княжому теремі» [2:188]; «ховався від веселих, безтурботних здорових людей зі своїм нещастям за книги» [2:192]). На цьому ж самому рівні знаходиться й відтворення найпотаємніших людських почуттів – опис кохання князя Ярослава до Забави-Шуйці («Він став геть безпорадний. Хотів би й заплакати, але давно розучився [...], дівчина була для нього вище за бога і за все, що було й чого не було» [2:200]), почуття батьківської втрати після смерті доньки, штрихи рис й окремі вчинки звичайної людини, не обтяженої владою, бажання переконати у виправданості власних дій тих, хто в цьому має сумніви; внутрішня самотність і недовіра до людських мас, що бажують здобути прихильність князя, говорячи лише те, що йому хотілося б чути і, найголовніше, – зізнання собі самому про тягар князювання в присутності блазня, слова якого нічого не вартують («Важко мені самому. Князеві завжди важко. У всьому» [2:220]).

Іншим виявом репрезентації визначених князем пріоритетів, власної свободи є його цілковита релігійність – посвяченість у церковний сан («Смерть у Києві»). Попри хронологічну відмежованість зображуваних подій від тих, сучасником яких був Ярослав, соціокультурні особливості доби (боротьба за київське причастя тощо) залишаються фактично без змін, зазнаючи часткової модифікації. Утім, цілісний образ Ігоря, який би репрезентував інший тип князівського існування, повністю церковний, у романі відсутній. Натомість побіжно вказується на його особистісні риси, а зображення переконань і поглядів щодо політичної системи держави, причин посвячення себе чернечій схимі тощо фактично відсутні.

Автор підкреслює, що «вперше в діях цього великого города вбито тут князя, вбито безпричинно, ганебно й принизливо» [6:12]. При цьому утверджується думка про справедливість називатися князем у випадку боротьби за Київ, що повною мірою репрезентує державницький тип правителя, адже, ведучи мову про Ігоря, який свідомо присвячує своє життя служінню Богу, автор підкреслює той факт, що «...вбито, власне, вже й не князя, бо ж Ігор став ченцем і прийняв схиму, не мав ніякої влади і ніякого значення» [6:12]. Отже, прочитується бінарність образу князя, його залежність від середньовічних канонів: модифікація співіснування світського та релігійного, церковного. Адже його князівське походження навіть за умови схимництва не передбачає уникнення існування як світської особи, можливості, за потреби, бути всіма «забутим».

Ще однією категорією соціокультурної складової середньовічного суспільства є церковнослужителі та ченці, які відігравали ключову роль у становленні християнства на Русі, маючи безпосереднє відношення до політичної системи держави. Інтерпретація традиції співіснування політичного та теологічного аспектів влади (в умовах існування двовір'я) у творчості П. Загребельного базувалася на принципах східновізантійських канонів: відсутність чіткого протиставлення церковнослужителів й чернецтва світським особам, зокрема князю, що засвідчує при цьому проблему свободи вибору у питаннях віри. Разом з тим наслідування доктринальних принципів Грецької держави щодо гармонійного співіснування мирян і духовництва в історичних романах автора не відбувалося. Простежується чіткість позиції П. Загребельного, його мистецьке трактування проблеми Церкви та осіб, які мають безпосереднє відношення до поширення християнства на Русі: боротьба Сивоока у романі «Диво» проти святих отців, Константинополя заради ідеї високого мистецтва; позірність богобоязливості, потреби у справедливості ігумена Ананії у романі «Смерть у Києві»; псевдорелігійність монаха Кирика й колишнього священика Стрижака у романі «Первоміст» тощо, – як відображення двовір'я на Русі і свідчення викликів часу, сучасником яких був автор.

Відображення візантійської християнської традиції міської культури, що будується на упокоренні та нагадуванні «про божий світ», підтверджується тезою, що «церква тримала в руках усі канони, вона не поступалася ні в чому, вона вимагала послуху й покорі...» [2:407]. Це ж передбачає упокореність світських осіб, включаючи й самого князя, у питаннях, що визначаються релігійними канонами: оформлення церков і соборів, встановлення настоятелів храмів і призначення митрополитів тощо. Зважаючи на співіснування державницького й теологічного принципів функціонування держави, а відтак й Києва як центру Руської держави, простежується ідея становлення власної ідеї християнства, потреби християнського самодержавства.

Окремої уваги заслуговує авторська інтерпретація становлення власної, давньоруської теологічної ієрархії, що репрезентує середньовічний Київ як осередок православ'я. Відмовляючись від нав'язаного візантійськими канонами, Ярослав погоджується змінити запланований проект Софійського собору, який був напередодні освячений. Автор натякає на побоювання правителя йти проти митрополита («Що скаже митрополит? – Те, що князь, – підказав Гюргій. – Хіба князь боїться митрополита? – Бога боюсь, зітхнув Ярослав» [2:519]), що стане згодом кроком до самостійного прийняття ключових

рішень для поширення християнства.

Це здійснюється також крізь призму образу просвітера церкви у Берестах, а згодом – першого митрополита Київської Русі Ларивона (Іларіона), призначеного вперше в історії Київської Русі князем, а не візантійським патріархом, та Луки Жидяти. Утім, якщо в давньоруських текстах основна увага автора при відображенні центральних для Церкви давньоруських діячів зосереджується на їх моральних якостях і діяннях в ім'я вічного, то у П. Загребельного вони мають звичайні людські риси, що наближують їх до мирян. Адже попри широку релігійну обізнаність просвітера, досконалість і переконливість його промов і діянь, автор відображає не лише його зовнішність, що певною мірою характеризує особу, але й вказує на його внутрішній світ і його прийняття іншими: «...Ларивон більше скидався на здоровенного коваля, переодягнутого в священницькі шати [...], втомлював своїм знанням...» [2:475]. Крізь призму його образу вводиться й думка щодо зародження книжництва та чернецтва у Києві, що підтверджує тезу про функціонування середньовічного міста як комплексного організму, в якому поєднувались його функції як осередку державництва, християнства й освіти.

Вказуючи на вченість Луки Жидяти, його прозорливість, бажання вести служби слов'янською мовою, у романі прочитується авторська інтерпретація образу книжника, що суттєво відрізняється від традиційної середньовічної: апеляція до зовнішності, зображення особи у побутових умовах, наділеність її специфічними психологічними рисами, відмінними від канонічних. У той же час наголошується на його рішучості і прямолінійності на шляху до змін («Жидята не раз і не два мав тривалі бесіди з князем Ярославом [...], закликав його до рішучості [...], час покінчити з ромейськими прислужниками в рідній землі [...], очиститися від чужинців» [2:601–602]).

Невідривною від князівської влади як соціокультурного елементу середньовічного суспільства була давньоруська дружина, бояри. На відміну від середньовічних літописних зводів, де політичне оточення правителя представлене пунктирно й схематично, у романі автора значимості дружини й бояр у політичній системі відведено досить уваги. На прикладі наближених до князя боярів і воевод (Коснятин, Ситник, Войтишич та інші) прочитуються середньовічні традиції боярства, посадництва і модифікація їхнього образного втілення: ключова роль відводиться не їхній ролі як абстрактного, аристократичного елемента суспільства, політичної системи держави (князь, правитель є представником монархічної влади, віче –

репрезентатором демократичності суспільства), а на їхній конкретній значимості у політичному вимірі соціокультурного середовища, певній корисливості такого оточення правителя, що формує також і його світогляд («...дружина на те й покликана, щоб підтримувати та втішати свого князя» [6:18], «...одні бояри кінчаються, другі починаються – на тому й стоїть Київ» [6:31]).

Зокрема, розгортання тези із «Повісті врем'яних літ» про відмову Ярославом платити данину своєму батькові Володимирі («а Ярославъпоча сего не даяти Киеву отцю своему. И рче Володимиръ: «терebите путь и мосты мостите...» [18]) у Київ є поштовхом до інтерпретації середньовічного міста Новгород та його посадника як такого, що бажає перебрати на себе функції осередку державництва й адміністративно-економічного центру. Відображені причини політичних взаємовідносин між Ярославом та новгородським посадником Коснятином, двоюрідним братом Володимира Великого, у творі мають виразно суб'єктивний характер і передбачають розширення ролі боярства. Так, внаслідок позбавлення Коснятина права бути проголошеним князем Новгорода, простежується думка про його ініціативу щодо непокірності Ярослава перед батьком – відмову платити йому данину, скликання віча для підготовки війни проти Києва і бажання заволодіти надалі столицею: «Вихід був єдиний, хоч і найтяжчий: спровадити Ярослава з Новгорода [...], щоб сів той відразу на київському столі за великого князя...» [2:196], «...як упаде на Ярослава провина за братове вбивство, тоді єдине для нього спасіння: добувати київський стіл, бо тільки владою можна покрити найтяжчий злочин» [2:368-369]. Автор підкреслює, що корисливість помислів Коснятина, підступність, його позірні слухняність і смиренність знаходять відгук у рішеннях й справах Ярослава – змові з Болеславом проти Володимира, бажанні перетягнути Бориса і Гліба на свій бік, обіцянці Коснятину поставити його князем у Новгороді після вдалого завершення повстання.

Подібність суджень і образів формують топос середньовічного урбаністичного простору з урахуванням його соціокультурної зумовленості: міста як такого, що певною мірою залежить від політичної ситуації в країні, виступає певним ретранслятором соціальних цінностей (бояри як наближені і довірені особи правителя). Йдеться зокрема про місце і роль боярства, яке, попри повну залежність від волі князя, могло пристосовуватись до змін і відповідати викликам часу. Найбільш повно явище пристосування продемонстровано образом боярина Войтишича, якому вдається залишатись на своєму місці попри зміну не лише князя, але й роду правителя («Змінювалися князі – Войтишич зоставався» [6:34]). Автор не приховує,

що для збереження позицій у біографії боярина були відсутні певні життєві випадки, а то й навіть цілі роки, які засвідчували б невинуватість його теперішньому статусу та діям. Натомість напоказ виносяться справи виключно значного героїчного характеру, що «втомили» воєводу Войтишича державно-високим життям, аби переймались дрібними побутовими справами, що, як підкреслює автор, «неминуче відбиваються на побуті й настроях навіть такого великого города, як Київ» [6:34].

Змістовність і повнота відображення у творчості П. Загребельного залежних від князів і бояр ремісників, представників вільного ремесла й купці, які формували віче, а також селян з різним рівнем їх залежності від волі князя відповідають подієвості історичних романів автора, що передбачають потребу введення другорядних героїв, та, разом з тим, визначають місто як господарсько-економічний, ремісничий центр Київської Русі. Рецепція цієї категорії міського населення стає повноцінною внаслідок комплексного перепрочитання та її інтерпретації іншими категоріями – князями, церковнослужителями чи боярами тощо.

На відміну від давньоруської традиції літописання, за якою населення міста та приналежних до нього територій ставало предметом відображення середньовічного автора хіба лише випадково, у П. Загребельного вони різняться різноплановістю (від мешканців маленьких містечок, обмежених у власному просторі, до самосвідомих мешканців киеворуської столиці, об'єднаних спільністю ідеї), значимістю (від другорядних осіб – Золоторукий, Хмизонос та інші – до ключових, як-от Сивоок), світоглядом (від затятих язичників до ревних християн) тощо. Так, для прикладу, роман «Диво» – це репрезентація ремісничого виробництва, реалізованого як залежними від князів і бояр майстрами, так і вільними містянами, включаючи іконописання й книгописання, купецтво. У рамки цього вкладається відображення діяльності князівського ювеліра Золоторукого, названого так у романі за дивовижну майстерність робити свої вироби – прикраси, посуд, хрести, скриньки – винятково витонченими; мизоноса, Каркагори, Кричка, Журила і Кирпа, крізь призму сприйняття яких оприявнюється явище торговища, процес насадження християнства в Києві, традицій міської культури і її різноплановості тощо; константинопольських майстрів і Сивоока, які прибувають у Київ зводити Софійську церкву; Воєводи, Полежая і Німого, які репрезентують інший бік міського життя, невіддільний від щоденних клопотів тощо.

Це певною мірою вирізняє їх й від інших суспільних категорій середньовічного міста, з

якими кияни перебувають в умовній дихотомічній відносності. Йдеться, зокрема, про існування топографічного поділу на Верхній і Нижній Київ, що так чи інакше зумовлює існування певних передумов, що визначають спосіб і принципи існування соціокультурної своєрідності міста. Нижній Київ, що територіально збігався із землями Подолу, а відтак символізував незалежність містян від волі князя, нездатність його підноситись над іншими, перебуваючи поміж них, як це вдавалось біля Софії. При цьому соціокультурна складова давньоруської столиці, зокрема представників вільного ремесла й купці, які формували віче, а також селян з різним рівнем їх залежності від волі князя, у творчості П. Загребельного вирізняється цілісністю і комплексністю: місто майстрів, ремісників і частково купців у романі «Диво»; місто незалежних і нескорених, та водночас стомлених від постійних князівських чвар і міжусобиць людей у романі «Смерть у Києві» тощо. Відтак прочитується ідея непокори містян, а звідси й міста як такого, що передбачає існування певного права киян на співучасть у прийнятті рішення правителем (віче тощо) чи його заперечення / неприйняття («Мені здається, що в Києві прагнення до однакості перевищує прагнення до правди [...]. Бо ліпше помилятися однакостно, ніж бути правдивим самотньо») [6:39].

Утім, вказується на можливість контролювання наблизеними до князя особами «правильності» прийняття рішення вічем попри існування останнього як верховного органу влади міста Київської Русі («...і, мабуть, ця його впокореність, а може, люди Коснятинові [...], подіяли на віче заспокійливо, і [...] стало звільна вирізнятися одне спільне, тверде й несхитне: “Підемо з тобою, княже!”») [2:375]. Автор вказує, що це відбувалося за принципом тогочасних законів віча: незгодні із більшістю на зібранні були биті киями до тих пір, поки останні не приставали до думки більшості або ж не гинули.

Цікавим залишається використання автором відображення й оцінки подібної політики правителів й наблизених до них осіб щодо «правильності» політичних рішень: автор подає емоційно-оцінну характеристику дій князів не від імені усезнаючого автора чи киян – об'єктів, на які скеровується відпрацьована століттями державна стратегія, – а від імені Войтишича, особи, яка протягом кількох десятиліть «перекидається» з одного табору в інший, зберігаючи здатність залишатись ввіреною для кожного наступного князя особою («Але якісь людяні кинулися на Поділ [...]. Що має робити справжній князь? Послати воєводу з дружиною та розігнати горлодерів...») [6:36].

Для довершення відображення суспільної палітри давньоруських киян автор вводить у текст

твору образ жебраків, які суттєво вирізняються на тлі киеворуських бояр і церковнослужителів і демонструють інший бік розкішного життя в князівських палатах, розміреної ошатності святих отців і показної поважності бояр: «То було жебрацтво київське: каліки, юродиві, немічні, голодні [...]; недоріки від народження і понівечені боярською жорстокістю [...], отут перед бронзовими вратами пишного храму» [6:274]. У такий спосіб прочитується державна політика в цілому та середньовічного міста зокрема. Адже автором підкреслюється, що про жебрацтво було одразу ж забуто, як тільки від'їхали від Десятинної церкви. У цьому ж контексті прочитується авторська рецепція та інтерпретація автором киян, які підтримують політику Ізяслава («...привітальні гуки та крики тих, кого згодом назовуть киянами, хоч насправді були то [...] князівські та боярські лизоблюди, нероби, нездари, безбатченки, запроданці, пропаші душі, людське шумовиння...») [6:321].

Таким чином, крізь призму образу правителя в історичних романах П. Загребельного репрезентовано елементи структурно-семантичної організації соціуму (церковнослужителі та ченці, дружина / бояри, простолюд), що в сукупності своїй формують соціокультурний аспект топосу середньовічного міста. Визначено, три інтегруючі принципи реалізації ідеї князівського існування: державницької (світська особа, представник політичних інтересів на міжнародній арені, поширювач освіти і книжництва – Ярослав, Ізяслав та інші), релігійної (законодавець християнства, нової віри на Русі – Володимир, Ярослав; особа, яка присвячує своє життя служінню Церкві, – Ігор) й особистісної (звичайна людина, яка має сумніви і переживання, почуття і помилки), – та їх певної модифікації. У цьому контексті порушено проблему існування внутрішньої свободи князя та принципи її кореляції із зовнішнім світом (оволодіння містом, державою передбачає втрату власної свободи та цілковитої залежності від урбаністичного простору), що накладає відбиток на життя найближчих для правителя людей та його власне. Визначено принципи репрезентації проблеми свободи князя відповідно до окремих категорій соціуму середньовічного міста (пошук свободи й становлення власної християнської традиції на Русі; збільшення ролі боярства в політичній системі держави та модифікації їх ролі у політичній системі держави: відхід від аристократичності до конкретної значимості у політичній системі держави; різношаровість простолюду, що репрезентує місто як господарсько-економічний, ремісничий центр із зародками права вибору державності – віча).

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні культурного ландшафту

середньовічного міста, зокрема Києва, та його околиць в історичних романах П. Загребельного.

Література

1. Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії : У 3-х томах. – Т. 2 : Художній світ давньої української літератури: Ізборник/ Петро Білоус. – Житомир : ПП «Рута», 2012. – 428 с.
2. Загребельний П. А. Диво : Роман. – К. : Дніпро, 1982. – 623 с.
3. Загребельний П. А. Євпраксія / Загребельний П. А. – Твори у 6 т. – Т. 4. – К. : Дніпро, 1980. – С. 5–269.
4. Загребельний П. А. Ідея – зерно произведения // Вопр. лит. – 1974. – № 1. – С. 220.
5. Загребельний П. А. Первоміст / Загребельний П. А. – Твори у 6 т. – Т. 3. – К. : Дніпро, 1980. – С. 431–680.
6. Загребельний П. А. Смерть у Києві / Загребельний П. А. – Твори у 6 т. – Т. 3. – К. : Дніпро, 1980. – С. 5–430.
7. Лихачев Д. С. Великое наследие // Избранные работы: в 3 т. / Д. С. Лихачев. – Т. 2. – Л. : Художественная литература, 1987. – С. 5–20.
8. Повесть врем'яних літ [Електронний ресурс] [Текст]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar05.htm>
9. Санакоєва Н. Д. Еволюція етнопсихологічної концепції особистості у прозі П. Загребельного: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. Д. Санакоєва; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2006. – 20 с.
10. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Київської держави (XI – перша половина XIII століття). – К. : Аконті, 2009. – 416 с.
11. Шаховський С. Романи Павла Загребельного. Літературно-критичний нарис. – К. : Радянський письменник, 1974. – 174 с.
12. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К. : Генеза, 1997 – 312 с.

УДК 821. 161. 2 – 31 Дрозд. 09

М. В. Гладкова, Л. Г. Головка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мотив маски в повісті «Ірій» В. Дрозда

Гладкова М. В., Головка Л. Г. Мотив маски в повісті «Ірій» В. Дрозда. У статті проаналізовано способи реалізації мотиву маски в повісті «Ірій» В. Дрозда, який має важливе концептуальне значення в художній системі твору. Відзначено, що письменник із метою поглибити розуміння мотиву маски в повісті використовує художній прийом зіставлення, порівнюючи оприявлення «маскової» моделі поведінки: акторство як професійна діяльність і форми соціального лицедійства. Доведено, що автотекстуальний мотив маски у творі використано в переносному значенні і має різне функціональне навантаження: є способом характеротворення персонажів, посилює сюжетну динаміку, увиразнює зв'язок із міфопоетичною традицією.

Key words: авторська концепція, мотив, персонаж, сюжет, феномен маски, химерна проза.

Гладкова М. В., Головка Л. Г. Мотив маски в повести «Ирий» В. Дрозда. В статье проанализированы способы реализации мотива маски в повести «Ирий» В. Дрозда, который имеет важное концептуальное значение в художественной системе произведения. Отмечено, что писатель с целью углубления понимания мотива маски в повести использует художественный прием сопоставления, сравнивая олицетворения «масковой» модели поведения: актерство как профессиональная деятельность и формы социального лицедейства. Доказано, что автотекстуальный мотив маски в произведении использован в переносном значении и имеет разную функциональную нагрузку: есть способом создания характеров персонажей, усиливает сюжетную динамику, подчеркивает связь с мифопоэтической традицией.

Ключевые слова: авторская концепция, мотив, персонаж, сюжет, проза, феномен маски.

Hladkova M. V., Holovko L. H. The motive of the mask in the story «Iryi» V. Drozd. The article analyzes the ways of realizing the specificity of the artistic embodiment of the mask's motive in the novel «Iryi» by V. Drozd, which has an important conceptual value in the artistic system of the work. It is noted that in order to deepen understanding of the motive of a mask in the writer's work, the author uses an artistic method of comparison, comparing the presentation of the «mask» model of behavior: acting as a professional activity and forms of social hypocrisy. The problem of the organic nature of the coexistence of the human being and the mask is expressed in the work with the help of the symbolic image of the boundary separating the person from the society or, conversely, helping to «enter» it, shaking the boundaries of identity, the eternal opposition of familiar / unfamiliar. It is shown that the auto-textual motive of a mask in the work is used in figurative meaning and has different functional load: it is an means of characterizing characters, amplifying the plot dynamics, revealing the connection with the mythical poetic tradition, ect.

Key words: bizarre prose, author's concept, motive, mask phenomenon, character, plot.